

Amelie Björck

Zooësis. Om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv

Göteborg: Glänta produktion, 2019. 332 s. ISBN: 9789198484960

Judith Meurer-Bongardt

Universitetslærer og forsker ved afdeling for nordiske sprog og litteratur ved Universitetet i Bonn.

Meurer-Bongardt disputerte i litteraturvitenskap ved Åbo Akademi med en avhandling om utopisk tenkning i Hagar Olssons författarskap (*Wo Atlantis am Horizont leuchtet. Utopisches Denken in den Schriften Hagar Olssons*, 2011). Ellers har hun översatt 1920-talls romanen *På Kanaanexpressen* til tysk (*Im Kanaanexpress*, Arco 2015) og skrevet artikler om samtidslitteratur fra et økokritisk perspektiv og med fokus på utopiske/ dystopiske trekk (f.eks. ”Til slutt gled hun inn i veggen og ble borte. Væggen som paradoxal metafor for konstens utopiska potential”, i Anna Möller-Sibeliuss och Freja Rudels (red.), *Modernitetens uttrykk og avtrykk*, Åbo 2017 og ”Wir Menschen der Zukunft? Biopolitik und Utopie in der nordeuropäischen Gegenwartsliteratur”, *Nordeuropaforum*, 2018).

judithmb@uni-bonn.de

En annan framtid för lantbruksdjur i senmodern och nutida konst och litteratur?

Amelie Björck har framlagt en oerhört spännande bok om landbruksdjurens roll i konsten och litteraturen. Fungerar kor, grisar, hästar, getter och gäss bara som projektytor för mänskliga behov eller erbjuder senmodern och nutida litteratur och konst också alternativa perspektiv där dessa djur tar plats i egen rätt och där även synen på ”människan” varierar? Den här frågan står i centrum av *Zooësis. Om kulturella gestaltningar av lantbruksdjurens tid och liv*. I en dialog med kritiska och posthumanistiska djurstudier samt litteraturteoretiska tidskoncept genomför Björck tankeväckande nyläsningar av några texter som kan räknas till lantarbetarlitteraturen men även till post-pastoral scenkonst, zoopoesi, bildkonst, performancekonst och djurrättsaktivistiska gatuaktioner. Estetiska och etiska frågor kopplas till de gestaltade relationerna mellan människor och landbruksdjur mot bakgrunden av medvetandet om att just köttproduktionen är ett av antropocenens största problem.

Zooësis är ett bra exempel på en engagerad litteratur-/ kulturkritik, som tydligt nämner den egna politiska agendan medan den presenterar en kritisk analys som är underbyggd av aktuella teoretiska studier, idéhistoriska kontexter och en väl motiverad argumentation. Särskilt i sådana områden som genusvetenskap, postkolonialism eller de så kallade ”environmental humanisties” till vilka man också kan räkna djurstudierna hittar man ofta ett slags utopiskt tänkande i den mån att forskarna via sina forskningsprojekt röjer vägar för ett annorlunda sätt att se och tänka världen. Om forskarna tydliggör sina positioner genom att nämna vilka vägar de själva anser som de mest hållbara skapar de transparens och understryker framställningens pålitlighet och kvalitet. Det ”politisk[a] credo” (21) som står

bakom Björcks studie är en strävan efter ”att ge alla kroppar tillgång till ett rikt och transformativt nu”, och detta innebär en kritisk granskning av krononormativiteten, ett begrepp som är hämtat från queer-forskningen.

Björck applicerar det ”queer-mänskliga” (21) fokuset på lantbruksdjur när hon skriver utifrån en antropocentrism-kritisk hållning. Hon förtiger inte svårigheterna att genomföra en analys av djurens betydelse i människokulturen inom ramarna för ett akademiskt fält som kallas för humaniora, dvs. en ”av tradition [...] antropocentrisk domän” (13). Men med hjälp av begreppet ”zooësis”, som Björck lånar från teater- och performanceforskare Una Chaudhuri, drar hon paralleller till feministiska undersökningar från 1970-talet och begreppet ”gynesis”. Det visar sig som t.ex. Greta Gaard eller Simon E. Istok konstaterade (se Gaard 2010; Estok 2009; 2018) att genusforskningen och feministiska teorier med sina mycket utlaborerade begrepp erbjuder ett användbart analysverktyg för ekokritiska studier. Chaudhuri beskriver begreppet ”zooësis” funktion som följande:

Zooësis (från grekiska *yoion* = djur) hänvisar till det sätt på vilket djur tar plats i diskurser: konstrueras, representeras, förstås och missförstås. När jag föreslår denna term delar jag också [Alice] Jardines progressiva ambition att bidra med nya sätt att tänka och skriva som värdesätter djuret och skärper den estetiska uppmärksamheten på människa-djur-relationen. (Citerad efter Björck 2019, 12.)

Chaudhuris definition av ”zooësis” sammanfattar Björcks undersökningsföremål samt den politiska agendan som ligger bakom hennes studie. Vid sidan om Chadhuri är litteraturvetaren Elisabeth Freemans teorier om tid och kroppar, begär och maktstrukturer grundläggande för Björck. Freeman beskriver hur krononormativa strukturer påverkar varje människans liv. Björck sammanfattar betydelsen av Freemans begrepp ”krononormativitet” pregnant och åskådligt – någonting som förresten kan konstateras för hela Björcks framställning – och överför den till ”en mer-än-mänsklig kontext” (15). Och det är ju plausibelt eftersom ”krononormen” handlar om biologiska kroppar och deras förmåga att anpassa sig till kulturens kollektiva tidsregler. Via Freemans iakttagelser av ”fattiga kroppars” utsatta position under den krononormativa pressen konstaterar Björck att ”den antropocentriskt identifierade, kapitalistiska krononormen” medvetet förstör lantbruksdjurens ”rätt till sina egna impulser och organiska rytmer” (17).

Men Björck avser inte bara att kritiskt belysa djurens position i olika konstnärliga och litterära uttryck utan även att utforska nya möjliga framtider för de brukade djuren. Därför diskuterar hon olika tidsföreställningar så som ”linjär tid, cyklisk tid, revolutionär tid och presentism”. ”Presentism” som Björck beskriver som ”en uppvärdering av uppmärksamheten i stunden och en tro på vikten av att ’tänka framtid’ på ett ansvarsfullt sätt genom nuet” (21) problematiseras som en hållning och tidsföreställning som finns vid sidan om krononormativitetens ambition att organisera kroppar enligt strävan efter den högsta möjliga produktiviteten och som någonting som är exklusivt för individer som har ”tid och råd” dvs. som tillhör ett av samhällets privilegierade skikt. De brukade djurens kroppar är i de flesta fallen helt uppenbart långt ifrån en situation där de har tillgång till ”ett rikt och transformativt” nu, men Björck utgår ifrån att konsten och litteraturen ”på olika sätt och i olikartade former, undersöker möjligheten av nya tidsligheter tillsammans med dessa djur” (22).

Hur detta sker framställer Björck i fyra kapitel som bär titlarna ”Historiska djur”, ”Tidslösa djur?”, ”Relationella tidsligheter” och ”Spökande djur”. I första kapitlet hittar man till exempel en läsning av Ivar Lo-Johanssons *Godnatt, jord* där fattiga människor och två kvigors frihetssträvande kopplas tillsammans. Björck visar hur djuren fungerar som projektionssytan för människornas önskningar och mål utan att deras öden verkligen är av intresse.

Efter det lägger hon den här funktionen åt sidan och läser berättelsen som om det verkligen handlar om domesticerade varelsers potentiella frigörelse och konstaterar att texten tillåter en sådan läsning åtminstone en stund tills det blir tydligt att utvecklingsberättelser som *Godnatt, jord* tillämpar litterära grepp som inte passar en annan historisk varelse än människan.

I andra kapitlet står berättelser och andra konstnärliga former som ”placerar framtiden i det förflutna” (61) och som också kunde ha kallats för regressiva utopier i centrum. Det största utrymmet i den här delen får Kristina Lugns manus *Hjälp sökes* samt iscensättningen på Orienteatern i Stockholm 2013 där levande djur var en del av ensemblen. Björck analyserar manuset först och kommer sedan till själva uppsättningen. Manuset beskrivs som ambivalent eftersom djur och kvinnor reduceras till katalysatorer i det manliga subjektets utvecklingsprocess medan de samtidigt upphöjes som förebilder. Iscensättningen får däremot en annan tematisk inriktning eftersom det hela tiden förblir synligt att tränade djur görs att framföra någonting. Det skapar enligt Björck en effekt som påminner om Brechts episka teater: idén av en alternativ frihet infiltreras av insikten att friheten bara är uppsatt.

De två återstående kapitlen är betydligt längre än de två första. I kapitel tre står två litterära texter i centrum, Lydia Davis *The Cows* och Marlene Haushofers *Die Wand*, samt Miru Kims fotoserie *I Like Pigs and Pigs Like Me (104 h)* som visar hur konstnären levde naken bland grisar på en grisfarm under 104 timmar. Björck förtydligar hur krononormativitetens gränser synliggörs och hur konstnärerna försöker att överskrida dem. På vägen tematiseras barriärerna mellan människor och djur. Björck visar sig vara en mycket noggrann och omtänksam iakttagare när hon å ena sidan presenterar och berömmar hur konstnärerna med stor kreativitet problematiserar djurens position och å andra sidan ställer frågan ”om människan har rätt att ta djuren i anspråk för [...] processen att avhumanisera sig själv och bli en mindre antropocentrisk människa” (166f). Med hjälp av Haushofers *Väggen* lyckas Björck att visa, vilka ambivalenta känslor som kan framkallas av människans djur- och naturblivande (117). Här ställs många centrala frågor varav frågan, om människan ska utöva ett ansvar över andra varelser eller om det ansvaret är del av problemet, kanske är den viktigaste. Björck ger inget direkt svar på den frågan. Även om det är förståeligt, eftersom problemet inte är lätt att bedöma, skulle jag som läsare ibland gärna se lite flera försök att besvara de stora etiska frågorna som ett sådant projekt som Björcks studie ställer.

Slutligen kommer Björck till de döda lantbruksdjuren som visar sig vara någon sorts gengångare i dikten, konsten och aktivism. Bland annat problematiseras och diskuteras med stöd i Gayatri Chakravorty Spivaks postkoloniala teorier möjligheten och omöjligheten att föra en annan individs tal och att ta över en annans kroppserfarenhet. Särskild vid exemplet på gatuaktivism så som den i Tel Aviv i 2012 genomförda gatuakten ”kalv 269”, vilken är en återiscensättning av brännmärkningen, diskuterar Björck den kroppsliga smärtans möjlighet att skapa ett band mellan individer oavsett om de är människor eller djur (242). I sådana projekt tar människor djurens plats. Annorlunda än i Miru Kims fotoserie eller i pjäsen *Hjälp sökes* används inga levande djur och det härmas inte frihet eller utsatthet utan det görs utsatthet. Det är de döda och misshandlade djuren som spökar i bakgrunden av aktivisternas performances. Björck medger att gatuaktionen via kropparnas liknande reaktioner på våld och tvång utlöser empati, men även här ställer hon viktiga frågor som väcker tvivel om sådana performances succé: Är den redan döda kalvens spökröst tillräckligt högljudd för att konkurrera med bilderna där människor brännmärks och lider? Är åskådaren som påverkas av sådana starka bilder överhuvudtaget i stånd ”att erkänna för sig själv att hen i verkliga livet står förövaren närmare än offret?” (243)

Björcks studie är i högsta grad tankeväckande. Den visar hur djupgående människans bruk av djuren är. Även i konsten och litteraturen görs djur till bild för något mänskligt. Men det hittas också ”annorlunda zooësis-processer” (253) i konstnärliga och litterära projekt när krononormativiteten rubbas och kropparna är starkt närvarande. Björck konstaterar att en artöverskridande historia kan i sådana projekt ta plats och att nya artöverskridande relationer kan prövas. Dessa annorlunda zooësis-processer väcker många viktiga estetiska och etiska frågor, som Björck själv nämner vid slutet av sin studie (254). En av de centrala frågorna vi människor måste ställa oss i antropocenen är väl, om vi kan fortsätta att vara människor i en värld med större artöverskridande jämlikhet. Men jag undrar om det inte finns faran att frågan missuppfattas? Den kunde möjligen feltolkas som en inbjudan till att dra sig tillbaka på en mindre ansvarsfull position som mänsklig djur bland andra djur. Om vi förnekar vår särart blir det kanske svårare att analysera, hur vi har förorsakat den globala misär vi befinner oss i idag. Man borde möjligen variera frågan lite: Får vi sluta vara människor i en värld med större artöverskridande jämlikhet?

Det gäller alltså att kritiskt granska och transformera begreppet humanism i olika sammanhang så som t.ex. Wolfe (2010), Braidotti (2014) och Haraway (2016) har gjort. Amelie Björcks studie bidrar till den här diskussionen. Att lägga fokuset på ett nytänkande av tid är en bra utgångspunkt för en diskussion av arters och individers rättigheter. Det kan vara ett viktigt steg mot ett samhälle utan grund i djurförtryck. Vid sidan om den politiska/etiska dimensionen är just frågan, hur konst och litteratur kan visa och transformera nuets möjligheter för att öppna vägen mot en annorlunda framtid, central. Här ligger *Zooësis* absoluta styrka: Amelie Björck visar sig vara en mycket lyhörd tolkare av ett mångfaldigt och spännande material.